

Ружа Кнежевић

**У ТРАГАЊУ ЗА УТОЧИШТЕМ
(СУДБИНА ВИШЕГРАДСКИХ
ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ
'НА ДРИНИ ЋУПРИЈА')**

Нови Сад 2012

Говорити о делу Иве Андрића значи готово увек говорити и о трагању за идентитетом, о неприпадању, самоћи, усамљености. Због тога у овом раду, ослањајући се на опште теме Андрићевог дела, сагледавамо појединачне судбине чија је специфичност условљена њиховом етничком припадношћу. Аналитичким приступом, пратећи судбину вишеградских Јевреја покушаћемо да утврдимо неке општости карактеристичне за ову групацију (поимање судбине, однос према животу, према другима, према самим себи). Идући трагом јеврејског архетипа, који се манифестује пре свега као свест о издвојености, о неприпадању, јасно уочавамо систем вредности, начин живота и законитости по којима функционише ова заједница.

Често се каже да је Иво Андрић писац све Босне. Оне Босне састављене од разноликог света који истрајава на овом историјски, верски и културолошки разноврсном и осетљивом тлу, у увек кризним временима. Када говори о Вишеграду, месту свог одрастања, назива га најчешће *касаба*, као да та реч садржи есенцију *оног* босанског, толико карактеристичног начина живота који просторно повезује многе судбине.

Живот у вишеградској (мултинационалној, пограничној) касаби није могао бити лак. Писац је описује као неповољно место за живот, историјски осетљиво, вишеструко гранично, укрштено верама, нацијама, цивилизацијама. Приповетку ЛЈУБАВ У КАСАБИ, само једну у низу дела чија је радња смештена у Вишеграду, Андрић започиње индикативним, али и злослутним описом овог места:

Да није великог каменог моста који је најважнија тачка на путу за исток, никада не би на том мјесту и у таквим приликама настала варош. Зато у тој касаби коју је створила нужда и жеља за стицањем, а не повољни услови и природан развој, није био ником лак живот. Откад постоји, у њој није било мирна посједа, сигурна мјеста, ни цијеле веселе године (ЛЈУБАВ У КАСАБИ, 123).

Међутим, у бурној вишеградској хроници, Андрића наглашено интересује занимљив спој и улога свих етничких група у овом крају, њихов текући, дневни живот, саживот, та етничка разнобојност, у којој јеврејство ипак носи неко трагично обележје, додатну тежину. Причу о судбини вишеградских Јевреја Иво Андрић почиње 1923. у причи ЛЈУБАВ У КАСАБИ, а наставља једним сегментом у причи РЗАВСКИ БРЕГОВИ. Ове две приповетке су својеврсна припрема за роман НА ДРИНИ ЋУПРИЈА, оне најављују Андрићево интересовање за судбину вишеградских становника из перспективе комплексне мултинационалне средине, а заједно представљају, како је то рекао Радован Вучковић, духовни споменик Вишеграду.

У роману НА ДРИНИ ЋУПРИЈА речено је да су се прве јеврејске (сефардске) породице доселиле у Вишеград у време изградње чувеног моста (у другој половини 16. века). Андрић прати њихову свеукупну историјску судбину, судбину народа који се из далеке Шпаније доселио на специфично босанско тле и на њему тражио уточиште. Зато с једне стране описује све оне особености које одређују ову етничку скупину и чине је јединственом, док са друге стране констатује да су вишеградски Јевреји, упркос тим особеностима само један део целине, једне шире, опште заједнице омеђене конкретним простором и временом. Јеврејска заједница је тако у Андрићевом делу уочена као мали, али неодвојив део шаролике вишеградске средине, у оквиру које трага за одређеним, *својим* местом.

Јевреји су у свету делили судбину других јеврејских породица које су опстајавале у трагању за уточиштем, сигурношћу и безбеднијим местом за живот, док су у Босни делимично делили тешку судбину осталих немуслимана. Поучени лошим историјским искуством, они су се на новом простору населили трагајући за мирнијим животом, али са непрекинутим осећајем изопштености и странствовања. Њихов положај је тек донекле био исти као положај остале раје, али и тежи и комплекснији утолико што су били најмалобројнија скупина, али и додатно изоловани другом вером, непознатим језиком и обичајима. У средњовековном Вишеграду се тачно знало где је чије место, нарочито у односу раје према Турцима, а посебно јеврејске малобројне раје. Они су се, и више него други плашили и плашећи се држали по страни, покушавајући да остану неприметни и тако опстану у преком османлијском свету. Једино су током великих непогода, које би ујединиле све суграђане, равноправно учествовали у решавању проблема, доношењу одлука, смишљању начина како да се несрећа превазиђе. *Јер ништа људе не везује тако као заједнички и срећно проживљена несрећа* (НА ДРИНИ ЋУПРИЈА, 63). Али након поплаве, куге, колере, све се враћало на старо, па се и њихова улога посматрача друштвених дешавања изнова утврђивала.

Та заплашеност и повученост; уздржаност у односу према другима остаје препознатљива црта јеврејства. Она је материјализована у лику рабина Давида Левија, који живи мирно и угодно само у оквирима властитог дома, док се ван тих зидина осећа угроженим.

Био је неизрециво бојажљив и ћутљив. Он је тек одскора рабин, и недавно се оженио. Да би изгледао важнији и крупнији носио је богато одело од тешке чоје, лице му је било зарасло у браду и

бркове, али се испод тог одела наслућивало слабо, зимогрозно тело, а кроз црну, ретку браду назирао се болешљиви дечачки овал лица. Он је страховито патио у себи кад год би морао да изађе међу људе и учествује у разговорима и одлукама, осећајући се стално мален, слаб и недорастао (НА ДРИНИ ЋУПРИЈА, 72).

Рабин је по дужности и по савести присутан кад год затреба, али његову честитост и добре намере наткриљује нервоза човека који жели да нестане, који хронично стрепи од садашњости, али и од неизвесне будућности. Тако је испраћање старе османлијске власти и дочекивање нове, аустроугарске, у јеврејском свету обележено симболично рабиновом појавом која са опипљивом тескобом дочекује неизвесно, другачије, можда и горе.

Међутим, ни у аустријско време положај јеврејске заједнице није значајно измењен. Непосредно по уласку војних трупа, кад су сви били у страху и на опрезу, вишеградски Јевреји дрхтали су понајвише.

У турским кућама потиштеност и забуна, у хришћанским опрез и неповерење. Али свуда и у свима – страх. Швабе које улазе боје се заседе. Турци се боје Швабе, Срби Швабе и Турака. Јевеји се боје свега и свакога, јер је, нарочито у ратно време, свак јачи од њих (НА ДРИНИ ЋУПРИЈА, 107)

Чињеница која говори о њиховој малобројности, праћена осећањем вечне издвојености (две кључне одлике вишеградских Јевреја) нису се могли превазићи само променом историјских околности. Под утицајем страха и немоћи, они и даље остају по страни марљиво обављајући своје послове, поштено, без буке, и у заједници. Готови сви становници Вишеграда су након првобитног страха од непознатог одахнули и почели да се прилагођавају новонасталим приликама, радосно прихватајући оне мере које се односе на једноставнији и квалитетнији живот касабалија. Међутим, у јеврејској заједници, ствари се одвијају спорије. Обазриво пуштају да време прође, да се промене устале па се тек онда, последњи прикључују новим навикама унутар динамичне аустроугарске управе. Последњи излазе у јавност, последњи одлазе да седе на мосту, последњи се активирају и окупљају унутар разних друштава и организација. Гледано унутар вишеградске вишевековне хронике Јевреји остају увек по страни, увек у извесној бојазни, присутни као трајни посматрачи историјских дешавања, заинтересовани да у тим околностима пронађу и остваре личну срећу. У

аустријском времену брзо долази до процвата трговине, па у касабу долазе и галички Јевреји, Ашкенази, који узимају значајну улогу у економском животу Вишеграда. Вредним радом и марљивим стицањем материјалног покушавају да надоместе сигурност која им је недостајала, зато су јеврејска газдинства упамћена као поштена и продуктивна. Тако њихов положај успешних трговаца постаје за неко време јаснији и сигурнији, али се поново лако губи и распршује услед неумитних историјских околности.

Андрић покушава да разуме судбину Јевреја у Вишеграду са психолошког и историјског аспекта, постављајући кључно питање: какав је то живот опхрван непрекидном стрепњом?

У тој стрепњи лежи и разлог њихове издвојености која, даље, води чвршћем очувању идентитета и очувању јеврејске заједнице, њеног морала и обичаја.

Оданост вери и традицији за Јевреје је изузетно важна. Поштовање суботе, празновање и свечано одевање Андрић описује са симпатијама:

Као и увек суботом, на капији су се скупљали вишеградски Јевреји, трговци, са мушком децом. Докони и свечани, у атласли чакширама и чохали џемаданима, са загаситоцрвеним, плитким фесовима на глави, они су строго светковали дан господњи шетајући поред реке као да траже неког у њој. Али највише су седели на капији, водили гласне и живе разговоре на шпанском језику, изговарајући само псовке српски (НА ДРИНИ ЋУПРИЈА, 125).

Јеврејске породице су многочлане породице, у којима се поштују старији, светкују празници, истрајавају заједници оброци, а изнад свега се цени образ, озбиљност и достојанство. Андрић бележи да их зато временом и околностима условљене промене и те како погађају, али иако су обичаји бледели, они су их са брижљивом упорношћу неговали, као што су неговали свој шпански језик (нужно *обогаћен* српским и турким речима) којим су унутар породице говорили, на њему тужили и певали сефардске романсе.

Код Јевреја су се неговали породични послови који су се генерацијама наслеђивали, а заснивали су се на вредном раду и бескомпромисном поштењу. Послови су се завршавали господски, часно, без ситничарења и преваре. Зато код газде Санта Папе сељаци долазе по зајам, на

исти онај начин како су долазили код његовог оца, и то годинама након што су зајмове од банака могли добијати. И у том традиционалном обављању послова (иако су се времена, околности, па и сами учесници значајно променили) сви проналазе задовољство, али и неку врсту сигурности у продужавању оних старих, чини се срећнијих и поштенијих времена у којима нема журбе већ се пазар утврђује полако, уз осмех и договор, док се човек човеку посвети.

Пошто тако споразумно утврде стање досадашњег дуговања, треба да сељак затражи нову позајмицу и да се Санто изјасни о својим могућностима и условима. Само то не бива ни лако ни брзо. Између њих се тада развије разговор који до у станице личи на разговоре које је пре педесетак година, овако пред жетву, водио на истом овом месту отац овога Ибре из Узавнице са Сантиним оцем Ментом (НА ДРИНИ ЋУПРИЈА, 241).

Приврженост породици и њено очување је одлика нарочито јеврејства. Не само припадање уском породичном окружењу, него припадање јеврејској породици као широј целини. Породица се доживљава као неопходно уточиште, сигурност, смирај, док се излазак у спољашњи свет неретко схвата као опасност. Зато је лична срећа и колективна срећа, као што је појединачна срамота, срамота целе заједнице. У причи ЉУБАВ У КАСАБИ *Јевреји су узаврели као пчеле*, каже Андрић, када су сазнали да се њихова лепотица заљубила у једног морално неподобног човека и још представника друге вере. На ту вест не реагује само девојчин отац, већ читав колектив који размишља, заседа, забрањује, па заједнички прети тужбом... И након фаталног исхода опет делују као једно, и то ћутке и дискретно.

Јевреји се раштркали као мрави. Брзо изиђе комисија и изврши преглед Сахранише је одмах пред вече, у дну јеврејског гробља, крај саме цесте. Све су радили хитро и шутке (ЉУБАВ У КАСАБИ, 129).

Срамота целе заједнице због неодговорног и неозбиљног понашања једног члана, младог Гаона Букуса, наследника оног сјајног дуката Милана Гласинчанина описана је у роману НА ДРИНИ ЋУПРИЈА. Андрић именује његову посебност као својеврсни *ветар у глави* који симболизује младићеву отуђеност и немарност спрема правила понашања, поштовања обичаја, избегавања порока, смерног и уздржаног понашања који су за јеврејски вишеградски свет светиња. Зато је срљање у порок доживљено као општа трагедија. *Још исте те јесени Букус је, иако млад и зелен, постао скитница и*

коцкар од заната и напустио је родитељску кућу. Стари Гаон је копнео од срамоте и жалости за првенцем сином, а сва јеврејска општина је осећала ту несрећу као своју. Андрић приказује Јевреје као компактну етничку групу која живи без великих успона и падова, без снажних потреса, без бруке и срамоте, поштено и на гласу. Зато је коцкарево посрнуће доживљено као посрнуће читаве заједнице јер су солидарност и колективни дух увек присутни, а част и образ су изнад свега. Аутор недвосмислено указује на општејеврејску повезаност, ширу припадност заједници, која нуди ослонац и помоћ без обзира на место на ком се нашли. Ова етничка, породична, пријатељска веза се успоставља као судбинска, као предодређеност, као нужна упућеност. Зато се у појединим ситуацијама указује на грешност због заборављеног порекла и одступања од одређених норми понашања.

Бескомпромисна пожртвованост и оданост породици свакако је најупечатљивије дочаран у лику чувене Лотике која се радећи слама не би ли помагала рођацима са свих страна. И она то чини дискретно, након напорног дана, у потаји, тихо. У дневном, хотелском животу, она под маском хладне и отресите хотелијерке проналази разне начине да задовољи муштерије и оствари добит, да би касније тај приход у миру своје усамљене собе распоређивала и делила на равне части.

Управљала је судбином целог туцета јеврејских породица, улазила у њихове животе до у најситније појединости, одређивала удаје и женидбе, упућивала децу на школе или занате, слала болесне на лечење, опомињала и карала нерадине и расипне, а хвалила чуварне и предузимљиве. Решавала је њихове породичне спорове, саветовала у случајевима неслоге и недоумице; упућивала све на разумнији, бољи и достојнији начин живота и у исто време омогућавала и олакшавала им такав живот (НА ДРИНИ ЋУПРИЈА, 159).

Лотикино бескомпромисно жртвовање без надокнаде изнова потврђује породичну повезаност схваћену као датост, као судбинску (оба)везу, а тихост као својеврсно опредељење, тј. начин на који се све битне ствари решавају.

Лотика је радила вредно, мудро, у тишини, стекла завидан углед и имање, помагала многим, а затим је опет услед друштвених околности, доживела финасијски крах, изопштавање и на крају потпуни слом. Све оно што је годинама стицано, све оно опипљиво, материјално за шта се годинама

радило, одједном постаје несигурно, неухватљиво, неупотребљиво, бескорисно, као *прашина на ветру*. Али у томе није главна мука. Већи проблем су Лотикина дугорочна улагања, оно на шта је рачунала као на најсигурнију инвестицију. Улагање у породичне вредности није се исплатило, чак ни тамо где је имала највећа очекивања. Или су појединци изневерили или су, услед новонасталих околности, а због етничке припадности, били осујећени у остваривању успеха.

Након толиког напора, улагања, давања себе, остала је напослетку само већ позната стрепња за голи живот, страх да се не понови она стална претња: прогонство и лутање. Хотел је пропао, бомбардовање је почело, очекивања су изневерена, а остаци Лотикине породице, бежећи од бомби, означавају почетак нових страдања: *онако престарели и нејаки, сакати или угојени, кривоноги и ненавикли пешаћењу, добили су одједном изглед јеврејске сиротиње, јадних бегунаца који од памтивека обијају друмове по свету*. Лотикине животна прича показује мукотрпан пут до постизања социјалне и материјалне сигурности, затим краткотрајно благостање, улазак у мирне воде, а потом поново страх, стрепњу, прогоне. До слома. Њен крик на крају је крик Јеврејина који не може више да издржи напоре сакривања, страдања, бежања, то је одговор на оно Андрићево питање како живети у непрекидном страху и на сталном опрезу.

С друге стране, у способности оног старог и дремљивог Цалера да се регенерише и смогне снаге да преузме на себе послове, али и бригу о породици, проналазимо нову наду, а старо уточиште: опстајавање у оквирима породице, шире јеврејске заједнице, која се успоставља као вечна сигурност. Кроз приче о судбини вишеградских јевреја тако добијамо још једно сведочанство о сталном страдању, али и о истрајавању упркос трагедији.

Андрић 2009: Андрић, Иво. *На Дрини ћуприја*. Нови Сад.
Андрић 2005: Андрић, Иво. *Љубав у касабн, Јелена жена које нема*. Београд.
Вучковић 2006: Вучковић, Радован. *Паралеле и реџетције*. Београд.
Тартаља 1991: Тартаља, Иво. *Пут поред знакова*. Нови Сад.
Делић 2011: Делић, Јован. *Иво Андић. Мост и жртва*. Нови Сад: Београд.

Ruža Knežević (Novi Sad)

**IN SEARCH OF HARBOUR (DESTINY OF THE JEWS FROM
VISEGRAD IN
THE ANDRIC'S NOVEL THE BRIDGE ON THE DRINA)**

To speak about the work of Ivo Andric means almost always to speak about the search for identity, the non-belonging, loneliness, isolation. Therefore, in this paper, relying on the general topics of Andric's work, the fate of those individuals whose fate is determined by the specificity of their ethnicity is observed. By analytical approach, following the fate of the Jews from Visegrad, we shall try to establish some generalities specific for this group (their notion of fate, attitude towards life, towards others and towards ourselves). Following the trace of Jewish archetype, which manifests itself primarily as an awareness of separateness, of non-belonging, we can clearly notice their value system, a way of living and the laws according to which this community is functioning.

Ruža Knežević
Novi Sad
21000
Tel: +381641893038
ruzaknezevic@gmail.com